

Slovenská a talianska industrializovaná literatúra – medzi ideológiou a literatúrou

Ivan Šuša – Patrizia Prando (Banská Bystrica)

Abstrakt

Nasledujúca štúdia sa zameriava na analogické a diferentné aspekty talianskej a slovenskej industriálnej, resp. industrializovanej literatúry. Príspevok prepája literárne a mimoliterárne faktory, najmä vzťah literatúra a politika (ideológia). Autori štúdie – vzhľadom na ich vedecké zameranie – vychádzajú z ich doterajších výskumov, ako aj z poznatkov ďalších talianskych a slovenských vedcov, hlavne literárnych historikov (Francesco De Nicola, Guido Baldi, Giulio Ferroni, Silvia Giussová, Vítam Marčok, Pavol Koprda a i.). Autori industrializovanú literatúru zaraďujú aj do širšieho literárno-historického kontextu v oboch krajinách, pričom zdôrazňujú aj spoločensko-politickú objednávku na tento druh literatúry. Špeciálnu pozornosť venujú slovenskému prijímaciemu prostrediu, do ktorého sa diela talianskej industriálnej literatúry (napr. Ottiero Ottieri) dostali prostredníctvom prekladov.

Kľúčové slová

slovenská a talianska industrializovaná literatúra; ideológia; preklad; recepčný kontext

Abstract

Slovak and Italian Industrial Literature – between Ideology and Literature

The following study is focused on the analogical and different aspects of Italian and Slovak Industrial Literature. It connects Literature with other scientific areas – it's possible to see mainly relations between literature and politics (especially with ideology). The authors of this contribution (according to their actual researches) bring a results of their studies and also researches of Italian and Slovak literary historians (for example Francesco De Nicola, Giulio Ferroni, Guido Baldi, Silvia Giusso, Vítam Marčok, Pavol Koprda etc). The authors of this contribution integrate the Industrial Literature into the wider literary-history context in both countries and underline also social-political inputs on this kind of Literature. They give a special attention to the context of Slovak receiving ambient through the translation (for example, Ottiero Ottieri) from Italian to Slovak language.

Key words

Slovak and Italian industrial literature; ideology; translation; receiving context

Úvod

V slovenskej i talianskej literatúre sa v povojnovom období zjavila tzv. industrializovaná, resp. industriálna literatúra¹ – v oboch krajinách i spoločensko-kultúrnych prostrediach a v ohraničenom časovom období v podstate splnila svoj účel i funkciu. Pôvodná (a na prvý pohľad nie zlá) myšlienka podpory spriemyselňovania, technického rozvoja a civilizačného rozmachu aj prostredníctvom krásnej literatúry (poézie i prózy), satíry a publicistiky však so sebou priniesla aj negatívne javy. V slovenskom kontexte skĺzla do schematizovanej podoby a oslavného pátosu éry industrializmu, v talianskom kontexte propagovala kapitalizmus a kapitál konkrétnych podnikov, firiem a spoločností. Neskôr (stále v prípade Talianska) sa stala kritickým hlasom proti zneužívaniu ľudskej práce, nahrádzaniu ľudskeho potenciálu strojmi a ukážkou sociálnej nerovnosti na osi zamestnávateľa-zamestnanci, ale aj regionálnych disproporcií v rámci Apeninského polostrova (už vtedy boli viditeľné výrazné sociálne rozpory krajiny, pomyselne rozdeleného na sever a juh). Navyše, slovenskú industrializovanú literatúru musíme vnímať aj v kontexte budovania priemyslu na Slovensku, a teda ako ekonomické a hospodárske „vyrovnanie“ sa s českou časťou spoločného štátu.

Taliansky literárny teoretik Francesco De Nicola, pôsobiaci na janovskej univerzite, uvažuje v širšom kontexte (s areálovými presahmi) o triáde literatúra – priemysel – kultúra ako o „*literatúre rokov obnovy a kultúrneho priemyslu*“², literárni historici a kritici Cesare Segre a Clelia Martignoniová hovoria o „*kultúrnom priemysle*“.³ Guido Baldi a Silvia Giussová ju priamo terminologicky (ako extenziu pojmu) a ani genologicky bližšie nešpecifikujú, tiež však zdôrazňujú vzťah priemysel – literatúra a vzťah „literatúra a svet priemyslu“.⁴ Giulio Ferroni zasa hovorí o „*spisovateľoch v období rozvoja Talianska*“,⁵ teda jednotlivých autorov industriálnej literatúry časovo usúvzťažňuje a zasadzuje do kontextu tamojšej literárnej histórie. Vittorio Sereni v tejto súvislosti vyzdvihuje potrebu odkloniť sa – tematicky i výrazovo – od hermetizmu a neorealizmu a nastúpiť novú cestu literatúry, ktorá však nebude mať ako svoj objekt (tému) len priemysel, ale prítomnosť priemyslu by mala byť determinantom v každodennom živote.

Slovenská industrializovaná literatúra zasa našla konkretizáciu vo výrobnom románe. Náš [vo význame slovenský – pozn. I. Š.] výrobný román však nebol úplným objavom, len reportážnou aktualizáciou profesijných románov naturalizmu, napr. o trhovníkoch, rybá-

1 Pojmy „industrializovaná“ a „industriálna“ považujeme v našom príspevku za terminologicky rovnocenné, vychádzajúce z rovnakej sémantickej motivácie. V slovenskom literárnovednom kontexte sa viac používa pojem „industrializovaná literatúra“, v talianskom kontexte „industriálna literatúra“ (*la letteratura industriale*).

2 DE NICOLA, Francesco: *Letteratura italiana contemporanea. Dall' Unità nazionale all'era televisiva*. Genova: De Ferrari, 2006, s. 103.

3 SEGRE, Cesare – MARTIGNONI, Clelia: *Testi nella storia. La letteratura italiana dalle origini al Novecento. Il Novecento*. Volume 4. Pioltello (Milano): Mondadori, 1992, s. 1378.

4 BALDI, Guido – GIUSSO, Silvia: *La letteratura. Dal dopoguerra ai giorni nostri*. Pioltello (Milano): Paravia, 2007, s. 210.

5 FERRONI, Giulio: *Storia della letteratura italiana. Il Novecento e il nuovo millennio*. Milano: Mondadori, 2013, s. 446.

roch, makléroch atď. Na zobrazovanie dejovo nevýrazných pracovných hrdinstiev „úderníkov“ sa najčastejšie využívali dokumentárno-publicistické žánre, ako sú črta či reportáž, príp. dráma.⁶ V súčasnosti viacerí slovenskí literárni historici vnímajú výrobný román a v širšom kontexte schematizovanú industrializovanú literatúru v rámci slovenských dejín literatúry skôr ako vynútené intermezzo a nevenujú mu výraznejšiu pozornosť (vari s výnimkou spomínaných – Reného Bílika, Viliama Marčoka či čiastočne Imricha Sedláka). Táto problematika sa prakticky vytratila aj zo slovenských čítaniek a učebníc literatúry (na rozdiel od talianskych, ktoré síce len parciálne, no objektívne a v rámci areálových vzťahov⁷ zasadzujú tento typ literatúry do talianskeho literárnohistorického kontextu). Ako jeden z nosných ponovembrových počínov považujeme vydanie publikácie *Čítame slovenskú literatúru I.–III.*, ktorá ponúka nielen vybrané texty z oblasti prózy daného obdobia (z hľadiska žánrovej formy máme na mysli výrobný román) a poézie (občiansko-politická poézia), ale ich aj komentuje a časovo-kausálne usúvzťažňuje.

Slovenská industrializovaná literatúra v kontexte spoločensko-kultúrneho a politického prostredia

V súčasnosti môžeme jednoznačne konštatovať, že slovenská industrializovaná literatúra predstavuje v dejinách slovenskej literatúry angažovaný, ideologicky poddajný model literatúry, ktorého úlohou bolo propagovať budovateľskú politiku štátu a strany, oslavovať nadšenie pracujúcich z výdobytkov techniky a industrializácie krajiny (realistická budovateľská literatúra). Je logické, že z literárnohistorického hľadiska zohrala len parciálnu úlohu, temporálne obmedzenú najmä na obdobie päťdesiatych a čiastočne šesťdesiatych rokov 20. storočia. Tento typ literatúry u nás reprezentoval „*absenciu spontaneity a prirodzeného, zvnútra literárneho organizmu vychádzajúceho pulzovania literárneho života, literárny život v prvej polovici päťdesiatych rokov nefungoval, nepulzoval, ale bol vytváraný*“.⁸ Ostrá kritika sa vtedy vznášala najmä proti davistickej a nadrealistickej avantgarde, jednotliví spisovatelia sa zaväzovali štátu a strane ku konkrétnym umeleckým výkonom (napísanie novej básnickej zbierky či románu v zhode s naznačenou doktrínou a metódou).

Politicky angažovaní autori sa podriaďovali vytýčeným úlohám (spomeňme *Širokého Súborný plán Slovenska*) a potrebám a témam zo záverov profesijných spisovateľských a straníckych zjazdov. Naopak, kritike boli vystavené diela, ktoré realisticky zobrazovali stav súdobej spoločnosti a jej sociálny status (napríklad Tatarkov román *Prvý a druhý úder*), Lajčiakove úvahy sa zhmotnili do úvodného referátu už na zasadnutí slovenskej sekcie Zväzu československých spisovateľov a na stránkach Kultúrneho života, napr. v článku *Somknúť sily na pomoc súbornému plánu*⁹: vytvoríť atmosféru práce a radostného

6 MARČOK, Viliam a kolektív: *Dejiny slovenskej literatúry III.* (Druhé, rozšírené vydanie). Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006, s. 181.

7 Porov. POSPÍŠIL, Ivo: *Literární věda a teritorialní studie*. Nitra: FSŠ UKF, 2013.

8 BÍLIK, René: *Duch na reťazi. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945–1989*. Bratislava: Kalligram, 2008, s. 47.

9 Tamže, s. 53.

úsilia, porovnať plány a záväzky s úlohami súborného plánu a určiť program krúžku básnikov a prozaikov, zúčastňovať sa na verejnom živote v celej šírke, urýchliť vydávanie klasikov či postarať sa o skutočnú výchovu začínajúcich spisovateľov.

Postupne sa ukázalo, že „literatúra začína pociťovať potrebu zbaviť sa neproduktívnej fascinácie industrializmom, sociálnym inžinierstvom či urbanizmom“¹⁰ a najmä po druhom zjazde československých spisovateľov (po roku 1956) „radikálnym spôsobom demaskovali odlúštenú podobu industrializovanej literatúry a inžiniera ľudských duší a otvorili perspektívu pre individuálny, osobnostne dotovaný tvorivý výkon i pre priestor na jeho realizáciu“.¹¹

Najmä v prvej polovici päťdesiatych rokov sa začína v slovenskej literatúre programovo prepájať téma Slovenského národného povstania (víťazstvo slovenského ľudu nad fašizmom, pomoc Sovietov pri oslobodzovaní) s témou budovania socializmu, ako to vidíme na príklade Tatarovho „románu epochy“ *Prvý a druhý úder* (1950). V literatúre sa tiež búral stereotyp dovedy chudobnej slovenskej dediny – to prostredníctvom idey socializácie (v užšom slova zmysle máme na mysli zakladanie jednotných roľníckych družstiev, no celkovo aj boj s kulakmi a vlastníkmi pôdy či statkov). Individuálne vlastníctvo spojené s kapitalizmom sa myšlienkovy vymedzovalo ako hlavný protipól k myšlienke spoločného či kolektívneho, t. j. k atribútom socializmu. Svedčí o tom Hečkova *Drevená dedina* (1951), Lazarovej *Osie hniezdo* (1953), Gabajovi *Ryžiar* (1953), Tatarov *Radostník* (1954) či *Družné letá* (1955). Od autorov sa očakával heroizmus, optimizmus, viera v svetlé zajtrajšky, spojená s rozvojom socialistickej spoločnosti, priemyslu a poľnohospodárstva. Za prvý schematický budovateľský či výrobný román môžeme považovať vyššie spomenutý Tatarov *Prvý a druhý úder*. Paradoxne, ani ten sa vo vtedajšej slovenskej literárnej kritike nestal exemplárnym príkladom „správneho“ budovania socializmu – práve naopak, niektorí kritici (za všetkých spomeňme napríklad Roznera) dielo zhodnotili ako málo socialisticke či málo robotnícke. Špecifickým prípadom je Alfonz Bednár (narážame najmä na jeho román *Sklený vrch* z roku 1954), ktorý sa oproti preferovanej próze onoho obdobia bližšie posúva bližšie k človečenstvu, z literárnovedného hľadiska tenduje k zdôrazňovaniu vnútorného sveta postáv, k opisu prežívania postavy a celkového uvažovania o svete z pozície intelektu (napríklad Števec si v jeho prípade všimol spojenie výrobného románu s intelektuálnym).

Túžba po rýchlom zbohatnutí či pranierovanie nedostatkov v poľnohospodárstve sa viaže na bohatú tvorbu Kataríny Lazarovej, romány zo stavbárskeho prostredia zasa prezentoval širokému slovenskému čitateľstvu Peter Ševčovič (*Mesto plné chlapov*, 1963 a o dva roky neskôr *Čakaj nás, Angela*), spomeňme aj Petra Severa (*Malá slávobrána*, 1961), Horákové *Šachty* (1953), *Vysoká pec* (1950) a *Na baňu klopajú* (1954) oslavovali prácu baníkov a baníckeho stavu a v celkovom kontexte nemožno obísť ani Mináčov román *Výrobca šťastia* (1966) či dvojnovelu *Nikdy nie si sama* (1962) s jasnou budovateľskou a optimistickou ideou.

Spojenie literárnych a mimoliterárnych (spoločensko-ekonomických) faktorov sa ukázalo aj v charaktere slovenskej literatúry vo vzťahu k naznačenej téme. Kým v prvej po-

10 Tamže.

11 Tamže, s. 56.

lovici päťdesiatych rokov sa napríklad riešila téma kolektivizácie, oslavovali sa vybrané profesie (spomínaní baníci, práca na stavbách a podobne), reálna oslava industrializmu a spriemyselnovania krajiny nastala až neskôr (t. j. po zverejnení plánu industrializácie po roku 1955). Ako konštatuje Viliam Marčok, „slovenskí prozaici, pochádzajúci väčšinou z vidieka, mali sklon dávať prednosť zobrazovaniu fyzického zápasu s prírodou pred riešením organizačných, technologických či výskumných úloh“.¹²

Schematické vnímanie skutočnosti s exaltáciou industrializácie a kolektivizácie sa prejavilo nielen v slovenskej próze, ale aj v poézii, a to najmä v tzv. občiansko-politickej lyrike. Ak nerátame oslavné skladby pri príležitosti sedemdesiatich narodenín Stalina (napríklad *Pozdrav z pera Milana Lajčiaka* z roku 1949 či *Na Stalina* od Jána Kostru, taktiež z roku 1949), ktoré teraz nie sú predmetom našich úvah, no dokresľujú celkový spoločensko-politický a kultúrny kontext a postavenie literatúry v spoločnosti, tak stojí za spomenutie napríklad Lajčiakov zberka *Súdružka moja zem* z roku 1949. Autor v nej píše o neznámom súdruhu Jánovi, ktorý pracuje vo fabrike pre seba, stranu a pre spoločnosť („*pochopil som, že šťastie v rukách mám*“, „*lepšie a rýchlejšie podkovy vyrábam*“). Ďalší autori vo fabrikách a podnikoch vychovávali k poézii, napríklad Ján Kostra v zberke *Javorový list* (1953) v básni *Po diskusii o poézii v závodnom klube* (v hale ťažkého strojárstva).

Celkovo je potrebné poznamenať, že v uvedenom období dochádzalo k výraznej typizácii a simplifikácii postáv (jednoduchý robotník, maloroľník, družstevník, učeň, baník), vyššie uvedený neznámy súdruh Ján či Plávkov Ferko Janík z Malužinej.

Vojtech Mihálik v *Spievajúcom srdci* (1952) píše o „*orchestri lešení*“, „*vrchoch v kliešťach strojov stlačených*“, o stavaní elektrární, pričom budovanie fabriek a elektrární motivicky usúvzťažňuje s budovaním strany a šťastného života („*ak stranu staviaš, z tvojej práce ustáva*“). V tejto súvislosti tiež nemožno obísť poéziu Ľubora Štítnického, najmä *Pochod miliónov* z roku 1949 a *Jarná pieseň družstevníka* (1950), v ktorej oslavuje „*spievajúce polia*“ či „*spev mladej traktoristky*“, ktorá žiari ako spln, keď si sadá za traktor. Autor rovnako ako ďalší spomenutí autori schematizuje postavenie družstevníka a robotníka („*v bublavých bubnoch mocných mlynov, keď robotník má silu takú, že hýbe nimi elektrinou*“). Schematické básne, ktoré prepájajú oslavu strany, industrializácie a kolektivizácie, predstavuje aj tvorba Milana Ferka, najmä v *Zväzackej cti* (1951) či *Vítaznej mladosti* (1953). Glorifikujúce ódy na spojenie práce a straníckej poslušnosti sú viditeľné napríklad v jeho básni *Mladá družstevníčka u súdruha Zápotockého* práve zo spomínanej *Vítaznej mladosti*. Do budovateľskej tematiky sa u nás zapojil aj Pavol Gašparovič Hlbina, najmä v zbierkach *Ozveny slnka* z roku 1950, o dva roky neskôr *Mierové ráno* a *Ruže radosti* z roku 1955, a to s netradičným, ba až absurdným spojením náboženských a komunistických ideových postulátov – napríklad, ako sa Pán Boh pozdravil česť práci a podobne. Hlbina sa snažil zobrazíť určité pracovné nástroje či prostriedky umelecky, t. j. s použitím metafor (napr. v *Mierovom ráne* traktor, ktorý zaorie špinu, lakomstvo, závisť či hnev), celkové básnické vyznenie a čitateľský zážitok sú však v takomto spojení diskutabilné.

12 MARČOK, Viliam a kolektív: *Dejiny slovenskej literatúry III.* (Druhé, rozšírené vydanie). Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006, s. 174.

Talianska industriálna literatúra – jej špecifiká a diferencie vo vzťahu východisková (talianska) a prijímajúca (slovenská) kultúra

V dejinách talianskej literatúry zhmotňoval charakteristiky industriálnej literatúry priemyselný román. Ide o obdobie, kedy sa neorealizmus postupne stáva anachronickým javom, potvrdzuje sa nástup neoavantgardy a postmoderny, aj keď sociálne a etické problémy ostávajú relevantnou tematikou talianskej literatúry aj v neskoršom období. Na konci päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokoch 20. storočia totiž nastáva v Taliansku obrovský ekonomický boom. Aj vďaka masívnej americkej hospodárskej pomoci, rozvoju ťažkého i ľahkého priemyslu, stavebníctva, automobilizmu a súkromného sektora sa Taliansko postupne dostáva z tvrdých ekonomických a sociálnych tráum, spôsobených najmä dvoma svetovými vojnami (strata rodinných príslušníkov vo vojne, nezamestnanosť, pretrvávajúci problém s poloanalfabetizmom) a ďalšími okolnosťami (regionálne disproporcie, technologická zaostalosť, rozdelenie krajiny podľa kľúča priemyselný sever a poľnohospodársky juh). Nosným priemyselným a podnikateľským lídrom sa okrem Fiatu stáva firma Olivetti. Práve syn jeho zakladateľa Camilla – Adriano Olivetti – zohral dôležitú úlohu v budovaní dialógu medzi svetom priemyslu a kultúrou a v užšom vzťahu i s literatúrou. Jeho cieľom bolo nájsť vzťah medzi viacerými binaritami, ktoré rozdeľovali spoločnosť, a to najmä protichodné ideové a svetonázorové vzťahy na osi socializmus – kapitalizmus. Ako vyplýva z jeho diela *Idea konkrétneho spoločenstva* (*L'idea di una comunità concreta*) s podtitulom *Za kresťanskú civilizáciu* (*Per una civiltà cristiana*) z roku 1958, „*ideálnym cementom v solidarite medzi sociálnymi silami je kresťanstvo*“.¹³ Pod vplyvom ideí francúzskych kazateľov Maritaina a Mouniera priemyselník a mysliteľ židovského pôvodu zdôrazňoval najmä pojmy personalizmus a komunitarizmus (odtiaľ aj pojem spoločenstvo, resp. komunita v jeho prácach). Aj vďaka nemu vznikol v Taliansku časopis *Civilizácia strojov* (*Civiltà delle macchine*), ktorého šéfredaktorom sa stal dizajnér a spisovateľ Leonardo Sinisgalli (1908–1981) a vydavateľstvo Edizioni di Comunità. Okolo Olivettiho sa združilo viacero relevantných intelektuálov, najmä spisovateľov a básnikov, ako Ottiero Ottieri (1924–2002), Paolo Volponi (1924–1994) – obaja pracovali priamo v jeho firme a aj samotné Ottieriho romány, najmä *Donnarumma v útoku* (*Donnarumma all'assalto*) a Volponiho *Memoriál* (*Memoriale*) sú lokalizované do Olivettiho fabriky na výrobu písacích strojov, Franco Fortini (vlastným menom Franco Lattes, 1917–1994), Giovanni Giudici (1924–2011) či literárny kritik Geno Pampaloni (1918–2001).¹⁴

13 BALDI, Guido – GIUSSO, Silvia: *La letteratura. Dal dopoguerra ai giorni nostri*. Pioltello (Milano): Paravia, 2007, s. 209.

14 V kontexte talianskej industriálnej literatúry je potrebné spomenúť aj aktivity redaktorov a spisovateľov, združených okolo viacerých časopisov – *Officina* (1955–1959, spojený s menom Pier Paolo Pasolini), *Politecnico* (1945–1947, spojený s menom Elio Vittorini), no najmä *Il Menabò*. Posledne menovaný časopis vychádzal v rokoch 1959–1967 v priemyselnom centre – v Turíne, ktorý založil Elio Vittorini a riadil Italo Calvino – dve výrazné osobnosti talianskej povojnovej literatúry a kultúry. Jeho celé štvrté číslo (z roku 1961) je venované vzťahu literatúra a priemysel (časopis bol typický tým, že často vychádzal ako monote-matický, okrem uvedenej témy to bola napr. aj téma vzťahu jazyk – nárečie a podobne). Aj v ďalších číslach (v roku 1962) sa časopis kontinuálne vracal k tejto téme a dával priestor aj ďalším nosným spisovateľom a intelektuálom, ako boli napríklad Franco Fortini či Umberto Eco. Časopis postupne získaval kontakty

Ottiero Ottieri najprv v diele *Tvrde normy* (Tempi stretti), neskôr aj v *Denníku psychológa* (Donnarumma all'assalto, doslova Donnarumma v útoku, 1959), ktoré bolo preložené aj do slovenčiny (mimochodom, dielo môžeme považovať za jeho najznámejšie), rieši tému zapojenia sa intelektuálov do priemyselného života (čo vyvolalo v Taliansku výraznú spoločenskú diskusiu), potrebu ponúk práce stále chudobnejšiemu juhu krajiny (práve v tomto diele napríklad hovorí o tom, ako Olivetti vytvoril pobočku svojej fabriky v Pozzuoli pri Neapole), no nebráni sa ani realistickému zobrazovaniu každodennej reality v pracovných vzťahoch, napr. napäté situácie pri výberových konaniach na jednotlivé miesta. Román má denníkový charakter, autor si všima názory, pozoruje konanie ľudí z pozície psychológa – aj preto sa do slovenského prostredia dostalo prostredníctvom prekladu Maríny Mihálikovej Hečkovej pod názvom *Denník psychológa* (v roku 1980). Pre text sú príznačné krátke a úsečné vety, komentovanie a hodnotenie konania jednotlivých pracovníkov je často vo forme poznámok, úvah: „Mám preskúmať jeho prácu [...]. Narodil sa v Santa Marii a žil v Ligúrii. Matka je zo severu. Teraz sa vrátil sem do továrne, pred pol druhu rokom. Otravuje sa. Nebojácne predstiera mužnosť a istotu. – Čakám, kedy na moje miesto dajú ženu. Je to príľahká práca. Na severe by to zvládla aj žena. – Na pohľad to vyzereá veľmi jednoducho: ženy však už neprijímame, lebo sme zavalení mužskou nezamestnanosťou.“¹⁵

„Takzvaný priemyselný román druhej polovice päťdesiatych rokov nenaplnil Vittoriniho očakávanie. Priemyselné romány týchto autorov však priniesli cenný poznatok, že priemyselné odcudzenie sa dá traktovať ako jazykové, a teda je vlastnou, sociálne ukotvenou pôdou experimentálnej literatúry. Tento poznatok potom naplno využil Volponi.“¹⁶ „Volponi tému odcudzenia sa manifestuje prostredníctvom neurotických postáv [...] vo svete, v ktorom chýba alternatívny pohľad na deštruktívny a neľudský svet“.¹⁷ Volponiho dielo *Memoriál* (Memoriale, 1962) napríklad zobrazuje pohnuté osudy robotníka Albina Saluggia vo fabrike, v ktorej pracuje. Sukcesívne radenie jednotlivých udalostí dáva tušiť, že autor chce hlavnú postavu zobraziť v celej naratívnej šírke (od jeho prijatia do fabriky hneď po vojne – v roku 1946, cez pomery v nej až po jeho prepustenie o desať rokov neskôr). Dielo má nielen sociálny, ale aj výrazne spoločenský charakter – Albino je totiž prepustený z dôvodu, že podporil štrajk za zlepšenie pomerov vo fabrike. Stáva sa teda obeťou systému, ktorý síce priniesol prácu, no nie sociálne práva a istoty. Z ďalších autorových diel uveďme *Svet stroj* (La machina mondiale, 1965, v češtine vyšlo ako *Světa stroj* v roku 1968 v interpretácii Zdeněka Digrina) a *Korporál* (Corporale), v neskoršom období napísal *Vojvodskú oponu* (Il sipario ducale, 1975, v češtine ako *Vévodská opona* v preklade Josefa Hajného). Volponi

s tamojšou neoavantgardou, ktorá sa v tom období začala formovať. Vittorini s Calvinom chceli pre svoje myšlienky získať aj širšie medzinárodné čitateľstvo a preto je siedme číslo „otvorené“ aj smerom k Francúzsku a Nemecku, no napokon sa opäť uzavrel do talianskeho priestoru. Olivettiho iniciatíva, ako aj aktivity Il Menabò smerovali k rúcaniu bariér medzi dvoma kultúrami – vedecko-technologickou a humanitnou. Autori industriálnej literatúry sa sústreďovali na aktuálne problémy vtedajšej doby, boli presvedčení o ich ideách a „nehľadali okamžitý úspech“ (DE NICOLA, Francesco: *Letteratura italiana contemporanea. Dall'Unità nazionale all'era televisiva*. Genova: De Ferrari, 2006, s. 109).

- 15 OTTIERI, Ottiero: *Denník psychológa*. Prel. Marína Miháliková-Hečková. Bratislava: Tatran, 1980, s. 35.
 16 KOPRDA, Pavol: *Talianska literatúra (zväzok 8a.) Dvadsaťe storočie do fašizmu*. Nitra: FF UKF, 2014, s. 40.
 17 SEGRE, Cesare – MARTIGNONI, Clelia: *Testi nella storia. La letteratura italiana dalle origini al Novecento. Il Novecento*. Volume 4. Pioltello (Milano): Mondadori, 1992, s. 1370.

bol výrazným propagátorom komunistickej idey, neskôr sa však angažoval ako nezávislý reformátor – stále mal však blízko k myšlienke sociálnosti a kritiky tzv. talianskeho neokapitalizmu (v roku 1983 kandidoval ako nezávislý v radoch PCI – Partito Comunista Italiano a v roku 1991 na kandidátke strany Rifondazione Comunista).

Aj ďalší autori, ktorí priamo neparticipovali na Olivettiho projekte, sa v dielach dotýkali témy industrializácie spoločnosti, ako napríklad Goffredo Parise (1929–1986), Lucio Mastronardi (1930–1979) a Vittorio Sereni (1913–1983). Charakter ich tvorby a štýl nie je oslavný, naopak, vyjadrujú kritický šlah vtedajšej industrializovanej dobe. Napríklad Pariseho názory v románe *Šéf* (Il padrone, 1965, do češtiny preložené ako *Pan šéf* – v preklade Josefa Hajného vyšlo o päťnásť rokov neskôr od vyjdenia originálu), v ktorých si všima odcudzenie sa človeka ako jedinečného individua vo svete priemyslu. V slovenčine ho registrujeme v roku 1967 pod názvom *Šéf*. Dodajme, že z Pariseho prác máme v slovenčine, resp. v češtine preložené skôr diela, ktoré sa výrazne alebo v niektorých prípadoch vôbec nezaoberajú témou industrializácie, napríklad *Pekný kňaz* (Il prete bello, 1954) ako *Fešák kněz* (1977) v preklade Josefa Hajného alebo *Mŕtvy chlapec a kométy* (Il ragazzo morto e le comete, 1951) ako *Chlapec a komety* (1978, prel. Eva Zaoralová, v češtine vyšli takmer po sebe). Nerovnomerné sociálne rozpoloženie spoločnosti, brutalita okolitého sveta a egoizmus, sú zasa základom Mastronardiho diel, situovaných do Vigevana, kde pôsobil ako učiteľ. Sereni dokonca začal tému traktovať v poézii a prácu vníma ako „neľudské väzenie“, ako to môžeme vidieť v diele *Návšteva vo fabrike* (Una visita in fabbrica). Nanni Balestrini (1935) v diele *Chceme všetko* (Vogliamo tutto) zobrazuje život robotníka, ktorý sa musel presťahovať za prácou z juhu na sever Talianska do turínskej fabriky FIAT-u. Tvorba u nás pomerne neznámeho Oreste Del Buona (1923–2003) je už koncipovaná do širšieho filozofického kontextu ako hľadanie dôvodov existenciálnej prehry povojnovej generácie a dezilúzie. Originálna je aj tvorba Luciana Bianciardiho (1922–1971) zo sveta kultúry a editorskej činnosti (v tejto oblasti autor pracoval). V slovenskom preklade vyšli aj knihy od Anny Bantiovej (*Zlaté mušky*, 1980) v Mikulajovej preklade (mimočodom, presne v roku, kedy vyšiel aj *Denník psychológa*) či Soldatiho *Herca* (Mikuláš Pažitka, 1984).

Talianski literárni vedci Guido Baldi a Silvia Giussová zaraďujú k predstaviteľom talianskej industriálnej literatúry napríklad aj tvorbu svetoznámeho židovského autora Prima Leviho¹⁸ s dôvetkom, že zobrazuje „pozitívnu víziu pracovného sveta“,¹⁹ resp. „nekritickú a originálnu víziu sveta fabriky, pokúšajúc sa zmieriť vedeckú a humanitnú kultúru“.²⁰ V tejto súvislosti je však potrebné pripomenúť, že aj keď sa v Leviho tvorbe objavuje téma pracovného sveta, ide najmä o konkrétne zážitky profesie chemika (aj v dielach memoárovej tvorby, ktorú publikoval po návrate z koncentračného tábora – napríklad zdôrazňuje, že jeho povolanie chemika mu v lágri zachránilo život) a časté sú u neho motívy, ktoré

18 Levimu sa venujeme vo viacerých našich vedeckých prácach, porov. napríklad ŠUŠA, Ivan: *Holokaust v talianskej a slovenskej memoárovej literatúre*. Brno: Tribun EU a Filozofická fakulta Masarykovej univerzity, 2009. Tému sme sa venovali aj v rámci doktorskej práce pod vedením profesora Iva Pospíšila na FF MU v Brne v programe literárna komparatistika.

19 BALDI, Guido – GIUSSO, Silvia: *La letteratura. Dal dopoguerra ai giorni nostri*. Pioltello (Milano): Paravia, 2007, s. 210.

20 Tamže, s. 236.

súvisia s prácou (aj nútenou – opäť v lágroch, po vojne ako rehabilitácia autora aj vo svojej profesionálnej oblasti chemika). Tvrdíme, že pre dejiny literatúry je Levi nosnou osobnosťou vďaka svojej memoárovej tvorbe a len parciálnou časťou ho môžeme zaradiť k osobnostiam industrializovanej literatúry. Spomeňme však dielo *Periodický systém* (Il sistema periodico). Levi v ňom približuje osud študenta chémie, čiastočne sa vracia k obdobiu deportácie (napríklad hovorí o plánovanom stretnutí s doktorom Müllerom, ktorý bol jeho nadriadeným v táborovom laboratóriu, no napokon sa ich stretnutie neuskutoční), cez prácu chemického inžiniera po návrate z koncentračného tábora až po sedemdesiate roky dvadsiateho storočia (teda po vydanie knihy). Kapitoly sú nazvané podľa jednotlivých chemických prvkov, v diele sa prelína rozprávanie o svojom živote s pútavým rozprávaním o otázkach chémie, resp. jednotlivých chemických prvkoch.

Talianska industriálna literatúra a slovenský prijímajúci kontext

Talianska industriálna literatúra nemala v slovenskom²¹ prekladovom a recepcnom kontexte pred a ani po roku 1989 výrazný ohlas. Aj slovenský talianista Pavol Koprda si všima, že na jednej strane sme preložili Ginsburgovej román *Drahý Michal* (Caro Michele) – aj to najprv len do češtiny v sedemdesiatych rokoch 20. storočia –, no „ani len spomenutý nebol Paolo Volponi, ktorý románmi o odsudzení *Memoriál* (*Memoriale*, 1962), *Svet stroj* (*Macchina mondiale*, 1965) a *Korporál* (*Corporale*, 1974) vytvoril v talianskej literatúre epochu a je nepochybne medziliterárny zjav ako napríklad Calvino“.²²

Dôvodov je nepochybne niekoľko, na základe našich výskumov sa ich pokúsime zosystematizovať do nasledujúcich záverov. Z ideologického hľadiska bolo pre prijímanie tohto typu literatúry problémom najmä zobrazovanie hospodárskych úspechov (ekonomického boomu) západného sveta, ktorý sa začal formovať po poskytnutí pomoci Taliansku v rámci Marshallovho plánu (prípomeňme jeho odmietnutie v Československu a v krajinách tzv. východného bloku), rozvoj kapitalizmu, súkromného sektora, spolupráca Talianska so západným hospodárskym svetom, ako aj finančná podpora tamojších priemyselných veľkopodnikateľov do kultúry a literatúry. Nosná úloha intelektuálov v talianskej spoločnosti (a ich podpora) bola v kontrapozícii so zdôrazňovaním úlohy a podstaty robotníckej triedy v Československu (inteligencia nazývaná „panskými komunistami“²³). Vittoriniho meno bolo napríklad spojené s predchádzajúcimi diskusiami o úlohe intelektuálov v spoločnosti (máme na mysli diskusiu medzi Vittorinim a vtedajšou Komunistickou stranou, najmä s Palmirom Togliattim – išlo najmä o článok v časopise *Politecnico* zo dňa 29. 9. 1945 *Una nuova cultura*, ktorý rozpútal vzájomnú polemiku). Autor,

21 Aj keď v príspevku uvažujeme o slovenskom prijímajúcom prostredí, nemožno ho úplne oddeliť od českého prekladového kontextu (vzhľadom na existenciu spoločného štátu, blízkosť jazykového kódu a dostupnosť českých prekladov) a aj preto v práci naznačujeme niektoré preklady industriálnej literatúry z taliančiny do češtiny.

22 KOPRDA, Pavol: *Talianska literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1890–1980. (Stručné dejiny umeleckého prekladu na Slovensku. Zv. 1. Talianska literatúra)*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1994, s. 63.

23 Porovnaj napr. Bašťovanského názory v *Novom slove* z roku 1951, č. 11, s. 202.

podobne ako niektorí ďalší, bol navyše veľkým propagátorom angloamerickej literatúry a aj jej prekladateľom²⁴. Nemožno tiež obísť svetonázorovú (konzervatívno-kresťanskú) orientácia nosnej osobnosti priemyselného sveta (Olivettiho).

Nosným rozdielom však bolo postupné ideologické vzdľaľovanie sa sveta talianskej a československej politiky a kultúry (rok 1948 – prehraté voľby komunistov v Taliansku a nástup Kresťanskej demokracie – DC, naopak, v Československu nástup Komunistickej strany – KSČ). Kresťanská demokracia prakticky opantala taliansku politiku až do deväťdesiatych rokov 20. storočia. Ako recepčný problém vnímame aj výrazne uzavreté talianske prostredie a zobrazovanie talianskej aktuálnej situácie (industrializácia Talianska, prekonávanie rurálneho života, vyrovnávanie ekonomicko-sociálnych diferencí na osi sever – juh krajiny), ktorá sa postupne vzdľaľovala od každodennej reality v Československu. U nás sa prejavoval špecifický obraz recepčného literárno-kultúrneho prostredia – ako sme uviedli, v Československu sa v päťdesiatych rokoch 20. storočia síce paralelne rozvíjala politicky angažovaná budovateľská literatúra, oslavujúca priemyselňovanie krajiny a kolektivizáciu (čím by mohol vzniknúť dojem tematickej a žánrovej analógie), no charakter talianskej industrializovanej literatúry nebol oslavný (teda napr. glorifikujúci úspechy vlády či strany), naopak, často kriticky zobrazoval odcudzenie sa človeka a stratu osobnosti jednotlivca.

Hlavnými postavami talianskej industriálnej literatúry – na rozdiel od slovenskej – sú často antihrdinovia, napríklad Volponiho postavy (robotník Albino Saluggia v *Memoriali* alebo roľník Anteo Crociani v *La macchina mondiale*), v slovenskom výrobnom románe či v občiansko-politickej literatúre je dielo vystavané na hrdinstve obyčajného človeka. Výnimku tvorí tvorba Prima Leviho (chýbajúci kritický šľah, autor vyjadruje skôr pozitívny pohľad na svet práce), ako sme však uviedli, jeho zaradenie do kontextu industriálnej literatúry je diskutabilné. Základnú diferenciu môžeme badať aj zo žánrového hľadiska: tendencia románovej tvorby (industriálny román) v Taliansku, v Československu skôr požiadavka kratších prozaických útvarov a satiry.

Ako funkčne pripomína nitriansky talianista Fabio Gritti, „predmetom pozornosti tu už nie je rurálny svet, ale prostredie fabrik, dielní, ako aj úradov, ale podobný neorealizmu ostáva spôsob, ako sa stavať voči realite“, pričom cituje Ferrettiho názor, že industriálna literatúra (najmä v rokoch 1957–1958) je akosi poslednou „reinkarnáciou neorealizmu“.²⁵

Pre československý socialistický režim bol tento typ literatúry ideologicky vhodný len pre jeho kritický tón smerom k negatívnym konzekvenciám kapitalizmu. Kritika kapitalizmu bola však len jednou časťou (z literárnovedného hľadiska témou) talianskej in-

24 V tejto súvislosti by sme chceli poukázať na štúdiu talianistky Daniely Laudanievej v konferenčnom zborníku prác *Preklad a tmočenie 4*, v ktorej analyzuje viaceré osobnosti talianskej literatúry z hľadiska ich prekladovej produkcie. Všima si aj viaceré Vittoriniho zásluhy (preklady Steinbecka, Caldwell, Gaina, prípravu excelentnej antológie *Americana*). Pripomína však, že tamojšie Ministerstvo ľudovej kultúry jeho knihy a preklady často cenzurovalo alebo priamo zakázalo vydať, najmä preto, lebo nebol dostatočne heroický. Na druhej strane je potrebné pripomenúť aj fakt, že viacerí autori, ako práve spomínaný Vittorini, ale aj Pavese, Montale a iní sledovali svojimi prekladmi antifašistický odkaz. Viac k téme porov. LAUDANI, Daniela: *Talianska translatológia – vývoj prekladateľského myslenia v Taliansku s dôrazom na románske jazyky*. In: *Preklad a tmočenie 4*. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, Katedra slovakistiky, 2002, s. 60–87.

25 Porov. GRITTI, Fabbiano: *Il dibattito critico sul neorealismo*. In: *Studi italo-slovacchi* 2 (11), 2012, č. 1, s. 36.

dustrializovanej literatúry. Kritický postoj k industrializácii spoločnosti (či presnejšie ich konzekvencií), ktorá sa uskutočňovala od päťdesiatych rokov 20. storočia, však negatívne vplýval aj na (česko)slovenského recipienta. Tematické a výrazové zobrazovanie reality v čase československého socialistického realizmu bolo v rozpore s ideami talianskych ľavicových intelektuálov, ktorí odmietali ždanovovskú politiku zasahovania ideológie do literatúry a jej direktívne riadenie prostredníctvom štátnej politiky.

Za problematické sa v našom kontexte javilo aj celkové zaradenie a charakteristika tohto typu literatúry. Už Elio Vittorini zhodnotil v štvrtom čísle časopisu *Menabò* v roku 1961 industriálny román ako formálne a obsahovo inovačný. Takto sa ujal aj v tamojšej literárnej kritike, a to sťažovalo jeho interpretáciu v kontúrach socialistického realizmu u nás.²⁶ Aj preto bol priemyselný román „u nás prezentovaný ako literatúra kritiky chýbajúcej humanity a morálky v západnom svete“.²⁷ Taliansky priemyselný román teda musíme vnímať v širšom slovenskom recepcionom kontexte –, a to v (ne)zhode s vtedajším literárnym, resp. kultúrno-literárnym vývinom u nás.

Na záver dodajme, že opačný smer (t. j. preklad autorov slovenskej industrializovanej literatúry do taliančiny) sme nezaznamenali. Okrem ideologických dôvodov je za tým aj výrazná orientácia na slovenské hospodársko-sociálne pomery (t. j. geograficky uzatvorený priestor s reáliami, ktoré sú naviazané na slovenský kontext a primárne určené pre potenciálneho slovenského čitateľa) a v širšom kontexte ide o nezáujem zahraničných vydavateľstiev o tzv. malé literatúry (ďurišinovsky povedané málo diferencované literatúry, resp. politicky korektný výraz literatúry z málo/menej rozšírených jazykov).

Literatúra

BALDI, Guido – GIUSSO, Silvia: *La letteratura. Dal dopoguerra ai giorni nostri*. Pioltello (Milano): Paravia, 2007.

BĚLIK, René: *Duch na reťazi. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945–1989*. Bratislava: Kalligram, 2008.

DE NICOLA, Francesco: *Gli scrittori italiani e l'emigrazione*. Roma: Ghenomena, 2008.

DE NICOLA, Francesco: *Letteratura italiana contemporanea. Dall' Unità nazionale all'era televisiva*. Genova: De Ferrari, 2006.

FERRONI, Giulio: *Storia della letteratura italiana. Il Novecento e il nuovo millennio*. Milano: Mondadori, 2013.

GRITTI, Fabbiano: *Il dibattito critico sul neorealismo*. In: *Studi italo-slovacchi* 2 (11), 2012, č. 1, s. 7–38.

JENČÍKOVÁ, Eva a kol.: *Čítame slovenskú literatúru II*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 1997.

KOPRDA, Pavol: *Talianska literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1890–1980. (Stručné dejiny umelec-*

26 KOPRDA, Pavol: *Talianska literatúra v slovenskej kultúre v rokoch 1890–1980. (Stručné dejiny umeleckého prekladu na Slovensku. Zv. 1. Talianska literatúra)*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1994, s. 64.

27 SABOLOVÁ, Dagmar: *Recepcia talianskej literatúry na Slovensku v 80. a 90. rokoch 20. storočia*. In: *ToP (Tlumočení a preklad)* 7, 1996, č. 30, s. 14.

kého prekladu na Slovensku. Zv. 1. Talianska literatúra). Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1994.

KOPRDA, Pavol: *Talianska literatúra (zväzok 8a.) Dvadsiate storočie do fašizmu*. Nitra: FF UKF, 2014.

LAJČIAK, Milan: *Somknúť sily na pomoc súbornému plánu*. In: Kultúrny život, č. 10, s. 4, 1952.

LAUDANI, Daniela: *Talianska translatológia – vývoj prekladateľského myslenia v Taliansku s dôrazom na románske jazyky*. In: Preklad a tlmočenie 4. Banská Bystrica: Filologická fakulta UMB, Katedra slovakistiky, 2002, s. 60–87.

MARČOK, Viliam a kolektív: *Dejiny slovenskej literatúry III. (Druhé, rozšírené vydanie)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006.

OTTIERI, Ottiero: *Denník psychológa*. Prel. Marína Miháliková-Hečková. Bratislava: Tatran, 1980.

POSPÍŠIL, Ivo: *Literárni genologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2014.

POSPÍŠIL, Ivo: *Literárni věda a teritorialní studie*. Nitra: FSŠ UKF, 2013.

SABBATUCCI, Giovanni – VIDOTTO, Vittorio: *Storia contemporanea. Il Novecento*. Roma-Bari: Editori Laterza, 2007.

SABOLOVÁ, Dagmar: *Recepcia talianskej literatúry na Slovensku v 80. a 90. rokoch 20. storočia*. In: ToP (Tlumočení a preklad) 7, 1996, č. 30, s. 13–15.

SEGRE, Cesare. et al.: *La letteratura italiana del Novecento*. Roma-Bari: Laterza, 1998.

SEGRE, Cesare – MARTIGNONI, Clelia: *Testi nella storia. La letteratura italiana dalle origini al Novecento. Il Novecento*. Volume 4. Pioltello (Milano): Mondadori, 1992.

SEIDL, Ivan: *La letteratura italiana del Novecento*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Filozofická fakulta, 1985.

ŠUŠA, Ivan: *Holokaust v talianskej a slovenskej memoárovej literatúre*. Brno: Tribun EU a FF MU, 2009.

ŠUŠA, Ivan: *Komparatistické a prekladové aspekty v slovensko-talianskych medziliterárnych vzťahoch*. Banská Bystrica: FHV UMB, 2011.

ŠUŠA, Ivan: *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989*. Banská Bystrica: FF UMB, 2017.

doc. PhDr. Ivan Šuša, Ph.D.

Katedra translatológie
Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40, 974 00 Banská Bystrica, Slovensko
ivan.susa@umb.sk

Dr. Patrizia Prando, Ph.D.

Katedra politológie
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov,
Univerzita Mateja Bela
Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovensko
patrizia.prando@umb.sk